

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Συνοπτική ιστοριογραφική θεώρηση

Ο Ελληνισμός των χωρών της Ρωσίας και ιδιαίτερα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης δεν είχε ακόμα ως πρόσφατα –ως τις αρχές τουλάχιστον της δεκαετίας του 1980– καταξιωθεί ιστοριογραφικά. Οι περισσότερες καταρχήν ελληνικές μελέτες είτε ήταν προπολλού ξεπερασμένες από τις νεότερες ιστορικές εξελίξεις¹ είτε δεν είχαν ιδιαίτερες ιστοριογραφικές αξιώσεις² είτε, στις καλύτερες περιπτώσεις, στρέφονταν κατά κανόνα γύρω από έναν κύριο θεματικό άξονα: τις ελληνο-ρωσικές πολιτικές, διπλωματικές, στρατιωτικές, εκκλησιαστικές και πολιτιστικές σχέσεις κατά την Τουρκοκρατία και την περίοδο της ελληνικής Επανάστασης του 1821³. Τα δημοσι-

-
1. Από τις ιδιαίτερα ενημερωμένες εργασίες του Κ. Α. Παλαιολόγου βλ. π.χ. τη μελέτη του “Ο εν τη Νοτίω Ρωσία Ελληνισμός. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ’ ημάς”, *Παρθενός*, 5 (1881), σ. 409-420, 534-550, 585-616.
 2. Στην κατηγορία, ωστόσο, αυτή ανήκουν και μερικές παλαιότερες εργασίες με ιδιαίτερα πλούσιο πληροφοριακό υλικό, όπως είναι π.χ. τα βιβλία του Διονυσίου Μεταξά Λασκαράτου, *Ελληνικά παροικία Ρωσίας και Ρωμανίας*, Βραίλα 1900, του Ιω. Η. Κάλφογλου, *Ιστορία της εν Βατούμ Ελληνικής Κοινότητος*, Βατούμ 1918, και του Θεολόγου Γ. Παναγιωτίδου, *Ο εν Ρωσία Ελληνισμός*, Αθήνα 1919. Πρβλ. και Ανώνυμος, “Περί των Ελλήνων της μεσημβρινής Ρωσίας”, *Πανδώρα*, 4 (1853-4), σ. 40-45, 54-58, 76-82, 100-114, Π. Μ. Κ[αλογεράς], “Περί Μαριανουπόλεως”, *αυτ.*, 16 (1865-66), σ. 533-535, Ε. Ι. Αμοργινός, “Ιστορική περιγραφή της πόλεως Ταγανρόκ”, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Παράρτημα*, 18 (1888), σ. 102-118.
 3. Βλ. π.χ. το θεματολόγιο των διμερών ελληνορωσικών επιστημονικών συνεδρίων που οργανώθηκαν από το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου της Θεσσαλονίκης και το Ινστιτούτο Σλαβικών και Βαλκανικών Σπουδών της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ: *Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la Guerre d'Indépendance Grecque*, Θεσσαλονίκη 1983, *Politicheskije, obshchestvennye i kul'turnye svjazi narodov SSSR i Grecii (XIX-XX vv.)* (Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις των λαών της ΕΣΣΔ και της Ελλάδας, 19ος-20ός αι.), επιμ. G. L. Arsh, Μόσχα 1989, *Les relations entre les peuples de l'URSS et les Grecs (fin du XVIIIème-début du XXème s.)*, Θεσσαλονίκη 1992. Για μια συνοπτική, αλλά έγκυρη προσέγγιση των πρώ-

εύματα, που αφιερώθηκαν στην τύχη των Ελλήνων της Ρωσίας κατά τη μετεπαναστατική περίοδο ήταν κατά κανόνα περιστασιακά ή αποσπασματικά⁴.

Σχετικά περιορισμένη είναι η ρωσική και η σοβιετική βιβλιογραφία για την τύχη των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας και της μετέπειτα Σοβιετικής Ένωσης. Οι περισσότερες πάντως εργασίες της ομάδας αυτής – που αναφέρονται κυρίως στις ελληνικές μετοικεσίες στην Ουκρανία (και μάλιστα στην περιοχή της Αζοφικής), στην Κριμαία και, λιγότερο, στον Καύκασο (και τη Γεωργία)– περιέχουν αρκετές πληροφορίες δημογραφικού, εθνολογικού και κυρίως γλωσσολογικού χαρακτήρα⁵. Ωστόσο, οι πε-

μων ελληνορωσικών σχέσεων: W. K. Medlin - Ch. G. Patrinelis, *Renaissance Influence and Religious Reforms in Russia*, Γενεύη 1971, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία. Παρά τον τίτλο της η θαυμάσια μονογραφία του Ρώσου φιλόλογου B. L. Fonkich, *Grechesko-russkie kul'turnye sviazi v XV-XVII vv.* (Ελληνορωσικές πολιτισμικές σχέσεις κατά τον 15ο-17ο αι.), Μόσχα 1977, αναφέρεται ουσιαστικά μόνο στην τύχη των ελληνικών χειρογράφων στη Μοσχοβία. Για τη νεότερη περίοδο, βλ. την εκτενέστατη βιβλιογραφία που παραθέτει ο Nicholas Charles Pappas, *Greeks in Russian Military Service in the Late 18th and Early 19th Centuries*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 362-397. Για τη βιβλιογραφία τη σχετική με την παρουσία των Ελλήνων στην προεπαναστατική Ρωσία: Constantin Papoulidis, "Les Grecs de Russie au 19e siècle et au début du 20e", *BS*, 32/2 (1991), σ. 235-269 (και ελλην. μετάφρ.: "Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα", *BS*, 4 (1992), σ. 109-140). Πλούσια βιβλιογραφία για τις ελληνικές κοινότητες της Νότιας Ρωσίας προσφέρει η ενημερωμένη σε δυτικές, ελληνικές και ρωσικές πηγές αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή του B. A. Karidis, *The Greek Communities in South Russia. Aspects of their Formation and Commercial Enterprise, 1774-1829*, M. A., Πανεπιστήμιο Birmingham 1976.

4. Βλ. π.χ. τις εντυπώσεις που δημοσίευσε ο Κώστας Βάρναλης από ένα ταξίδι του στην ΕΣΣΔ, σε σειρά άρθρων (μεταξύ της 27.9.1934 και της 26.1.1935) στην εφ. *Νέος Κόσμος* με τίτλο: "Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία", ή ακόμα και η εργασία του Ελευθερίου Παυλίδου, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 χρόνια του εν Αθήναις Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήνα 1953, όπου όμως αφιερώνονται ελάχιστα στη μετά το 1920 περίοδο (σ. 115-116). Πάντως, στον Παυλίδη (1876-1974) χρωστούμε, πέρα από τις πολλές (μολονότι μερικές φορές υπερβολικές) ιστορικές πληροφορίες, και μερικές σημαντικές πρωτοβουλίες του "Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων", που αποσκοπούσαν στην παρέμβαση των ελληνικών κυβερνήσεων υπέρ του ελληνικού στοιχείου της ΕΣΣΔ τόσο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, όσο και μεταπολεμικά.

5. Πρβλ. την εργασία κυρίως S. G. Ialí, *Greki v USSR* (Έλληνες στην ΣΣΔ Ουκρανίας), Χάρκοβο 1934, αλλά και του I. F. Ionva, *Bessarabia i grecheskoe natsional'no-osvoboditel'noe dvizhenie* (Η Βεσσαραβία και το ελληνικό εθνικο-απελευθερωτικό κίνημα), Κισινέφ, 1974, και, κυρίως, τις γλωσσολογικές μελέτες, παλαιότερες και νεότερες. Στις πρώτες διακρίνονται οι συμβολές των I. I. Sokolon, "Mariupol'skii Greki: 1. Mariupol'skii Greki do poseleniia ikh na Ukraine (XV-XVIII vv.)" (Οι Έλληνες της Μαριούπολης: 1. Οι Έλληνες της Μαριούπολης πριν από την εγκατάστασή τους στην Ουκρανία, 15ος-18ος αι.), *Trudy Instituta Slavianovedeniia Akademii Nauk SSSR*, 1 (Μόσχα

ρισσότερες (και μεθοδικότερες) από αυτές επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στην προεπαναστατική Ρωσία (και μάλιστα στην περίοδο μεταξύ του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα)⁶. Άλλες (ιδίως αυτές που αναφέρονται στη σύγχρονη περίοδο) επανααναλαμβάνουν πορίσματα της προϋπάρχουσας βιβλιογραφίας⁷ ή στηρίζονται σε προφορικές κατά κανόνα μαρτυρίες⁸. Πολλές από τις τελευταίες πάσχουν από άποψη μεθόδου

1932), σ. 297-317, του ίδιου, "Ο jazyke Grekov Mariupolskogo i Stalinskogo okrugov. Predvaritelnyi ocherk" (Σχετικά με τη γλώσσα των Ελλήνων της Μαυροίπολης και της επαρχίας Stalinskaja. Προδρομική μελέτη), *Jazyk i Literatura*, 6 (Leningrad, 1930), σ. 49-67, του Μ. V. Sergievskii, "Mariupolskie grecheskie govory. Opyt kratkoj charakteristiki" (Οι ελληνικές διάλεκτοι της Μαριούπολης. Μια απόπειρα σύντομου χαρακτηρισμού), *Izvestija Akademii Nauk SSSR, Otdelenie obschestvennyx nauk*, Μόσχα 1934, σ. 533-587, και του Α. Semenov, "Der nordprontische Dialekt des Neugriechischen", *Glotta*, 23 (1935), σ. 96-107. Από τις σχετικά νεότερες (που είναι και πολλές και ενδιαφέρουσες) σημειώνουμε ενδεικτικά μόνο την έρευνα του Α. Α. Beletskii, "Grecheskie dialekty na juge-vostoke Ukrainy" (Ελληνικές διάλεκτοι στη νοτιο-ανατολική Ουκρανία), *Balkanskaia Filologija*, 343 (Λένινγκραντ, 1970), σ. 5-15, παραπέμποντας για την υπόλοιπη βιβλιογραφία στον Απόστ. Καρπόζηλο, "Ρωσο-ποντιακά", *ΑΠ*, 38 (1983), σ. 153-175, και "Οι Έλληνες της Μαριούπολης (Ζντάνοφ) και η διάλεκτός τους", *ΑΠ*, 40 (1985), σ. 97-112, και στην ελληνική έκδοση της διδακτ. διατριβής της Αικατερόνης Παππού-Ζουραβλιόβα, "Η ταυρορουμαϊκή διάλεκτος των Ελλήνων της Αζοφικής στη νοτιο-ανατολική Ουκρανία (περιοχή της Μαριούπολης)", *ΑΠ*, 46 (1995), σ. 162-274 (βιβλιογρ.: σ. 268-274).

6. Από τις γενικές εργασίες σημειώνουμε εδώ ενδεικτικά τις σημαντικές νεότερες μελέτες της Ε. Ι. Druzhinina, *Severnoe Prichernomor'e, 1775-1800* (Τα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, 1775-1800), Μόσχα 1959, και *Iuzhnaia Ukrainia v period krisiza feodalizma, 1825-1860* (Η Νότια Ουκρανία στην περίοδο της φεουδαλικής κρίσης, 1825-1860), Μόσχα 1970, του V. M. Kabuzan, *Zaselenie Novorossii v XVIII - pervoi polovine XIX v.* (Ο εποικισμός της Νέας Ρωσίας, 18ος- α΄ μισό 19ου αι.), Μόσχα 1976, και του ίδιου, *Narody Rossii v XVIII v. Chislennost' i etniceskii sostav* (Λαοί της Ρωσίας κατά τον 18ο αι.: Πληθυσμός και εθνική σύνθεση), Μόσχα 1990, και από τις ειδικές του G. L. Arsh, "Grecheskaia emigratsiia v Rossii v kontse XVIII-nachale XIX v." (Ελληνική μετανάστευση στη Ρωσία κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι.), *Sovetskaia Etnografija*, 3 (Μάιος-Ιούνιος 1969), σ. 85-95. Στον Arsh οφείλουμε επίσης πολλές ειδικές μονογραφίες για τη δράση διακεκριμένων προσωπικοτήτων (εμπόρων, λογίων, καλλιτεχνών και πολιτικών) του Ελληνισμού στη Ρωσία κατά τα τέλη του 18ου και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.
7. Βλ. π.χ. το άρθρο της Leila Tsereteli, *Mtsireaziul (pontoul) berdzenta gadmosakhlebisa da repatriatsiis schesakheb* (Από την ιστορία της εγκατάστασης και της μετανάστευσης των Μικρασιατών Ποντίων Ελλήνων, στις αρχές του 19ου αιώνα), *Machne*, 2 (1981), σ. 79-85.
8. Βλ. π.χ. τα άρθρα των Α. S. Khakhanov, "Tsalkinskie Greki i ikh sovremennoe polozenie" (Οι Έλληνες της Τσάλκας και η σημερινή τους κατάσταση), *Etnograficheskoe Obozrenie*, τόμ. 74, αριθ. 3 (1907), σ. 49-52.

και αντικειμενικότητας⁹. Οπωσδήποτε, κατά τα τελευταία χρόνια (προπάντων μετά την “περεστρόικα”) έχει αρχίσει μια ευοίωνη αναθέρμανση του ενδιαφέροντος των ερευνητών, που εργάζονται στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, για την ιστορία των Ελλήνων συμπολιτών τους, και έχουν ήδη δει το φως σημαντικότερες και μεθοδολογικά άψογες μελέτες, των οποίων τα πορίσματα θα πρέπει σύντομα να αξιοποιηθούν από τον ελληνικό επιστημονικό κόσμο¹⁰. Έχουν επίσης δημοσιευθεί κατά καιρούς αρκετές έρευνες ιστορικών, εθνογράφων και λαογράφων της ΕΣΣΔ ελληνικής καταγωγής. Και οι εργασίες αυτές είχαν επίσης παραμείνει ως τα τελευταία χρόνια – άσχετα από το ενδιαφέρον ή την ποιότητά τους– άγνωστες στους Έλληνες μελετητές¹¹. Πάντως, εδώ και μερικά χρόνια έχει αρχίσει η προσέγγιση των δυο πλευρών με κοινές επιστημονικές εκδηλώσεις, που αποδείχτηκαν ήδη αρκετά παραγωγικές¹².

-
9. Ας επισημανθεί εδώ και η προσπάθεια μερικών συγγραφέων να υπογραμμίσουν τον αφελληνισμό του “ρωμαίικου” (Urum) στοιχείου της χώρας τους ή ακόμα να αποδείξουν (κατά κανόνα με έωλα επιχειρήματα) τη μη ελληνική καταγωγή του. Ειδικότερα για τους “Urum” της Γεωργίας βλ. π.χ. N. Abesadze, *Kartveli sakhlis tanamedrove kkhopa da tradisiebi* (Σύγχρονος τρόπος ζωής και παραδόσεις του γεωργιανικού λαού), Τιφλίδα 1988, σ. 73-76, Iakob Akhuashvili, “Berdznuli akhalschenebi kvemo Kartlschi” (Καινούργιες ελληνικές συνοικίες στην Κάτω Κάρτλη), *Mnatobi*, 12 (1989), σ. 156-165, και τη διατριβή της Lamara B. Pashaeva, *Semia i byt Tsalkskikh Urumov* (Οικογένεια και τρόπος ζωής των Ουρούμ της Τσάλκας), Τιφλίδα 1972.
10. Για να αποφύγουμε την απαρίθμηση τίτλων, παραπέμπουμε στη βιβλιογραφία που σημειώνει η Margarita Anatol'evna Aradzhioni, *Istoriografiia etnicheskoï istorii i kultury Grekov severnogo Priazov'ia, 80-e gg. XVIII - 90-e gg. XX v.* (Ιστοριογραφία της εθνικής ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της βόρειας Προαζοφικής, από τη δεκαετία του '80 του 18ου αι. ως τη δεκαετία του '90 του 20ού), (διδ. διατρ.), Πανεπιστήμιο Συμφερόπολης 1995, σ. 17-81, 188-236.
11. Βλ. π.χ. τις σύντομες εργασίες του P. G. Akritas, “Greki Kavkaza” (Οι Έλληνες του Καυκάσου), στο *Narody Mira: Etnograficheskie ocherki. Narody Kavkaza*, 2 (1962), σ. 421-432, και του K. Georgievich Avgitidis (Κ. Γ. Αυγητίδης), *Progressivnaia grecheskaia emigratsiia v Odesse: Pervaia tret' XIX v.* (Η προοδευτική ελληνική μετανάστευση στην Οδησσό κατά τον 19ο αι.), Κίεβο 1987, και οι ελληνικές μονογραφίες του ίδιου Κώστα Αυγητίδη, *Εθελοντικά στρατιωτικά τμήματα από Έλληνες της Ρωσίας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν και μετά το 1821*, Αθήνα 1993, και *Οι Έλληνες της Οδησσού και η Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 1994.
12. Οι σημαντικότερες αφορούν, προς το παρόν, τις ελληνικές εστίες της Ουκρανίας: βλ. π.χ. τις περιλήψεις των διμερών επιστημονικών συναντήσεων: *Ukraina-Gretsii: Istoriia ta suchasnist': Tezy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii*, Kyiv, 29-30 veresnia 1993 (Ουκρανία-Ελλάδα: Ιστορία και σύγχρονη εποχή, Κίεβο, 29-30 Σεπτεμβρίου 1993), Κίεβο 1993, και *Ukraina-Gretsii: Dosvid druzhnikh zv'iazkiv ta perspektivy spivrotbitnystva. Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoi konferentsii* (Ουκρανία-Ελλάδα: Εμπειρία φιλικών σχέσεων και προοπτική συνεργασίας), Μαριούπολη 1996.